

Posudek vedoucího na diplomovou práci Bc. Barbory Hollmannové *Vztah iluzorního a skutečného u Henri Bergsona*

Ondřej Švec, Ph.D.

Předložená diplomová práce si klade za cíl explicitně pojednat otázky a nesnáze, které plynou z Bergsonovy kritiky lineární koncepce času a z jeho polemiky s vědecko-matematickou redukcí skutečnosti na to, co z ní intelekt dokáže zachytit v podobě nadčasově platných zákonů a atomisticky chápaných prvků, na něž by se tyto zákony měly aplikovat. Po rekapitulaci Bergsonových argumentů proti kontaminaci běžného pojetí časovosti prostorovým schematismem (a po rekonstrukci jeho výchozí, značně dualistické pozice v díle *Čas a svoboda*) klade autorka Bergsonovi zejména následující otázky: jestliže se intelekt míjí vlastní povahou trvání, jak je možné, že jeho promítání prostorových představ do času, jak se tomu děje například ve fyzice, má svou nepopíratelnou funkčnost a spolehlivost? A jsou-li ony pevné body, o něž se chce intelekt opřít při systematické rekonstrukci vši reality, pouhou iluzí z hlediska plynoucího dění, jak je vůbec možné, že se takto založené poznání zcela nemíjí se skutečností samou? (str. 21) Jelikož Bergson na tyto námitky v žádném ze svých textů explicitně neodpovídá, pokouší se autorka sama na základě pečlivých rozborů jeho nejdůležitějších děl dospět k vlastnímu vypracování pozice, která by zároveň podržela podstatnou část výtěžků z Bergsonových polemik a argumentů, zároveň by se vyhnula zdánlivě absurdním či kontradiktorickým důsledkům, které lze z Bergsonových pozic odvodit. Autorka při svém rozboru dále správně zdůrazňuje, že Bergsonova zprvu značně dualistická pozice, která tkví v situování trvání do vědomí a v prohlašování vnějšího světa za sféru homogenní současnosti, je v dalších dílech, zejména v *Hmotě a paměti* a *Vývoji tvořivém*, postupně relativizována či přímo opuštěna. V těchto dílech je totiž nejen vědomí, ale i hmotě nadále přiznáván charakter trvání: materie samotná je v *Hmotě a paměti* pojednávána nikoli již karteziánským prizmatem *partes extra partes*, ale jako souvislost vzájemně se prostupujících obrazů, která se vyznačuje různými stupni trvání. Prvotní skutečností je tedy dějící se a kvalitativně rozrůzněná rozlehlost, pod kterou my lidé za svými praktickými cíli podkládáme homogenní prostor. Na analýzách *Vývoje tvořivého* pak autorka dokládá, že celý hmotný svět se postupně diferencuje na základě své prostoupenosti různými stupni ducha, mezi nimiž vyniká zejména schopnost paměti, která je nadále vymezena jako schopnost kreativně nakládat s přítomností a která je v nejvyšší míře rozvinuta ve svobodném lidském jednání. Práci uzavírá velmi osobitá kapitola pojednávající o vztahu měřeného času k trvání, která se opírá o často opomíjené či podceňované dílo *Durée et simultanéité*, z něž autorka v návaznosti na podnětné studie Elie Durlinga vyvozuje, že ani trvání není zcela nečleněným plynutím, nýbrž má své rytmy, jimiž se jednotlivé regiony dění řídí. Tyto rytmy navíc vzájemně rezonují, takže například střídání dne a noci rytmizuje aktivity a jejich případný útlum u živých bytostí. Měřitelnost se tak ukazuje nikoli jako zasazení dějů do předpokládaně absolutního času, nýbrž: „Reálný čas je naproti [fiktivnímu času absolutního pozorovatele] vždy produktem toho, že je tu více simultánně trvajících rytmů.“ (str. 62). Autorka nakonec uzavírá svou studii syntézou Bergsonových kritik adresovaných soudobé vědě i metafyzice a za samotný zdroj veškerých našich iluzí a epistemologických omylů prohlašuje „představu o ontologické nadřazenosti aktuality“ (str. 65).

Pro posouzení kvalit předloženého textu je na prvním místě třeba zdůraznit, že jde o práci v nejvlastnějším slova smyslu filosofickou: autorka v ní projevuje jednak schopnost domýšlet Bergsonem načrtnuté linie do důsledků, jednak svébytnou kritickou reflexi jak těchto důsledků, ukáží-li se nepřijatelné či absurdní, tak i výchozích Bergsonových předpokladů, na nichž jsou založeny. Tak je tomu například v kapitole 1.4., v níž je do důsledků rozvedená teze o pohrouženém charakteru intuice, která by podle autorky bez spolupráce s intelektem, bez využití jeho rozlišovacích schopností a bez vedení jeho praktickými zájmy, vedla k odtrženosti od reálného vývoje světa. V těchto analýzách autorka dobře vystihuje napětí mezi Bergsonovými často dualistickými východisky a jeho současnou snahou neustrnout v dichotomickém traktování duchovní sféry i skutečnosti samé. Stejnou schopnost kritické distance vůči referovanému autorovi prokazuje autorka v kapitole 2.6. věnované otázce toho, v čem vlastně spočívá schematické dělení hmoty na samostatné předměty a proč je takováto objektivizující schematizace vůči skutečnosti tak přiléhavá. Na str. 39 tak autorka Bergsonovi namítá argumentaci kruhem, neboť „na otázku, jak je možné, že schéma odpovídá pohyblivému charakteru hmoty, dostaneme odpověď, že jde o schéma.“ Sama přitom Bergsonovu pozici nezavrhuje, ale spíše se snaží o její důslednější a kriticky reflektované rozvinutí. Ve všech těchto ohledech je předložená práce vynikajícím příkladem samostatného myšlenkového rozvíjení referovaných a detailně analyzovaných filosofických pozic.

S ohledem na hlavní kritickou linii, z níž se autorce některé Bergsonovy teze jeví jako neudržitelné či přímo kontradiktorické, bych si přesto dovolil Bergsona hájit dotazem, zda autorčina výchozí alternativa (vědecký popis jako skutečnost sama, nebo jako pouhý přelud) není příliš dichotomická. Ptá-li se totiž „je to, v čem se orientujeme, a co případně i vědecky popisujeme, skutečnost sama, či její přelud?“, pak by bergsonovská odpověď na její otázku měla být nejspíše: ani jedno, ani druhé! Autorka přitom sama na několika místech své studie jasně ukazuje, že vědecké hledání zákonitostí a pevných opěrných bodů příkládá Bergson zejména pragmatické zacílení. O iluzi bychom tak mohli mluvit pouze tam, kde je takováto prakticky orientovaná modelizace či rekonstrukce skutečnosti prohlašována za skutečnost samu, vůči níž jsou veškeré vnímané kvalitativní změny pouhými odvozeninami. Autorčinu otázku, jak vůbec může být takováto schematizace využitelná k efektivnímu jednání, by posléze bylo možné odpovědět rovněž poukazem na to, že nejde o konstrukci zcela libovolnou, ale spíše o schematické vyčlenění té části celku skutečnosti, kterou lze zachytit exaktními poměry matematické přírodní vědy a která je v důsledku toho tou částí, jejíž budoucí stavy lze nejlépe predikovat.

Podobným a Bergsonovi věrným způsobem by pak bylo možno odpovědět i na autorčiny námitky ohledně údajné „iluzornosti“ oněch pevných bodů, s nimiž pracuje intelekt při vědecké artikulaci světa: „Intelekt pracuje s pevnými body, které jsou, jak se zdá, Bergsonem chápány jako do jisté míry iluzorní. Jsou totiž negací trvání, které je chápáno jako skutečnost sama. Proti tomuto tvrzení však lze namítnout, že právě proto, že je intelektualita adaptací na hmotu a jejím úkolem je praxe, musí mít i tyto pevné body nějakou oporu v realitě.“ (str. 21) Narozdíl od autorky bych se přikláněl k takovému čtení Bergsona, v němž by se ony pevné body a linie, jimiž intelekt člení veškerou skutečnost, nejevily jako iluzorní. Iluzemi jsou totiž pouze tehdy, opomíjíme-li jejich genezi v metodických operacích prováděných jak v běžné orientaci v okolním světě, tak zejména při matematicko-vědecké rekonstrukci přirozeného

světa. „Rozparcelovat“ a „zachytit jistý parciální rozměr reality“, jak to činí věda, tedy není totéž co „konstruovat iluzi“. Ta vzniká teprve druhým krokem, který po rozparcelování či převedení kvalitativních rozdílů na jejich kvantitativní protějšky následuje, a sice v prohlášení této matematické abstrakce za jedinou pravou skutečnost.

Má třetí odpověď na autorčinu kriticky formulovanou námitku „jak je možné, že schéma odpovídá pohyblivému charakteru hmoty“ (str. 39) by pak spočívala v důslednějším přitakání Bergsonově pragmatické orientaci. Samotná otázka toho, jak si odpovídají skutečnost sama (hmota o sobě v její neustálé pohyblivosti a proměnlivosti) na jedné a její schematizace ve vědomí na druhé straně, se mi totiž jeví jako otázka položená z perspektivy korespondenční teorie pravdy. Oproti ní pak Bergson v návaznosti na Jamese staví vlastní stanovisko, podle nějž jsou vědecká tvrzení a obecnější schémata přírodních dějů spíše vodítka, jejichž pomocí stabilizujeme vlastní zkušenost, zvyšujeme schopnost predikce a také schopnost přiměřeně působit na onu skutečnost, jíž jsme sami součástí.

Tyto mé zčásti polemicky formulované odpovědi na některé z autorčiných otázek nejsou v žádném případě námitkami proti celkově velmi přesnému a promyšlenému charakteru předložené diplomové práce, ale spíše dokladem toho, že se její autorce podařilo formulovat vlastní stanoviska podnětným způsobem, zavdávajícím podnět k diskusi nad alternativními možnostmi výkladů Bergsonova díla. Za svou práci, v níž projevila jak široký přehled o celku Bergsonových spisů i potřebný kritický odstup od referovaných tezí, si podle mého názoru zaslouží jednoznačné doporučení k obhajobě s hodnocením „výborně“.

V Praze dne 25. 8. 2018

Ondřej Švec, Ph.D.